

SZEMLE

ENCIKLOPÉDIA A FELSŐOKTATÁSRÓL

Egy érdeklődési vagy kutatási terület akkor válik tudománnyá, ha enciklopédia keletkezik belőle. A tudományfilozófus ugyan elborzadna ezen a meghatározáson, gyakorlatilag azonban – a kutatási pénzekért, ösztöndíjas helyekért, oktatási akkreditációért és a média-beli megjelenésért folyó versenyben – alighanem ez a meghatározás állja meg a helyét. És ha így van, akkor a felsőoktatás a kilencvenes évek eleje óta „önálló tudomány”. Akkor jelent meg ugyanis az oxfordi Pergamon Kiadó négy kötetes felsőoktatási enciklopédiája.

Nem előzmények nélkül. A. S. Knowles például már a hetvenes években imponáló kiadványt állított össze és publikált a felsőoktatásról (*International Encyclopedia of Higher Education I–XII*). Sőt, sokáig úgy látszott, hogy ez a területe az oktatáskutatásnak éppúgy amerikai minőségű, mint ahogy az oktatáskutatás egyéb területeit is messze az amerikai kiadványok uralták és uralják (amióta a nagy és sok kiadást megért kutatási enciklopédia – *Encyclopedia of Educational Research* – elkészült). Annál is inkább, mivel Knowles enciklopédiája utóérhetetlenül gazdagnak, részletesnek és alaposnak látszott. Ilyen gyűjteményét az ismereteknek és a kutatásoknak csak egy nagy és gazdag ország nagy és gazdag kutatói társadalma engedhet meg magának és képes finanszírozni.

Hadd tegyük hozzá – hogy a kontrasztot Amerika és Európa között világossá tegyük – hogy az előkép, az amerikai enciklopédiák nem felsőoktatási tájékoztatók. Nem arról szólnak tehát, hogy hol, melyik egyetem található, milyen tanulmányi programokkal, főlvételi követelményekkel és bejutási esélyekkel. Ilyen is van, ilyen is kell (*World Educational Encyclopedia*, 1988, vagy a folyamatosan javított és újra meg újra kiadott *World of Learning*). És az ilyenre nyilván még nagyobb az igény, még több a megrendelő, a vevő, mint a kutatói, a tudományos enciklopédiára. Amiről azonban most írunk, kifejezetten tudósoknak, kutatóknak szól. Méghozzá olyanoknak, akik szakterületként, kutatási terepül magát a felsőoktatást választották. Az amerikai felsőoktatási enciklopédiák tehát kutatói enciklopédiák – azt foglalják össze, ami az eddigi kutatásokból a felsőoktatásról mint oktatási alrendszerrel tudományosan megtudható.

Ugyan kiknek van szükségük effajta összefoglalókra? Nem kétséges, hogy elsősorban azoknak, akik a felsőoktatásról mint diszciplináról tanítanak vagy tanulnak. És hogy már évtizedekkel ezelőtt több ilyen

enciklopédia is megjelent Amerikában, csak azt jelentheti (és valóban jelenti is), hogy ott a felsőoktatást nemcsak használják, hanem tanulmányozzák, sőt tanítják és tanulják is.

Miért alakult így? A sok ok közül, amely bárkinek az eszébe juthat, csak néhányat említünk. Az egyik, hogy a „felsőoktatás” mást jelent Amerikában (ahol a mi gimnáziumunkat nevezik „főiskolának”), és mást Európában (ahol az ő college-ukba nem tanulni járnak az emberek, hanem lakni). Sőt, hogy továbbmenjünk, az egész „oktatási rendszer” mást jelent egy európainak, mint egy amerikainak; hiszen ami az európai számára kézzel foghatóan megjelenik tankönyvekben, iskolarendszerekben és diplomákban, az az amerikai számára inkább helyi kezdeményezés, közösségi felelősség, talán még a versenyszférának is része. A felsőoktatási enciklopédia tehát nem arról a néhány egyetemről és további főiskolákról szól, amelyek egy-egy ország feltve őrzött szellemi kincsei voltak Európában még a legutóbbi évtizedekben is – hanem egy tarka, sokszor ismeretlen, meglehetősen fölmérhetetlen és átláthatatlan vállalkozásról. Amely éppen ezért méltó, sőt rá is szorul a kutatói érdeklődésre.

A másik ok, amiért Amerikában hamarabb vált a felsőoktatás tudományos kutatás tárgyává, a tudományos szférában rejlik. Ami Amerikában megjelenik, európai méretekben óriási piacon jelenik meg. Nemcsak mert Amerika óriási és gazdag, hanem mert szellemi kuszárgása a világháború óta gyakorlatilag az egész világot átfogja. Egy amerikai enciklopédia – szóljon bármiről – biztos számíthat a világ angolul beszélő érdeklődőire. És ezek az érdeklődők egyre többen és többen vannak.

A harmadik ok a sok közül, hogy ezen a területen – a felsőoktatás kutatásában – az enciklopédiák szerzőit és kiadóit nem béklyózzák olyan tudományos kánonok, mint a közoktatás területén. Ez utóbbi területnek végül megvan a maga tudományos hagyománya – a német pedagógia –, amelyhez viszonyulni illik (elvetni vagy alkalmazkodni hozzá). Jól tükrözik ezt a közkézen forgó angol, német és francia nyelvű pedagógiai lexikonok és kézikönyvek – valamint ezek megfelelői az egyes nemzeti nyelveken (köztük magyarul). A felsőoktatásnak nincs ilyen tudományos tradíciója, szakmai kánona. A pedagógiának nem vált részévé Európában, következőképp „szabad a gazda”. Mindenki olyan területet tár föl és olyan módszert választ hozzá, amely a legközelebb áll hozzá. Aminek eredményeképp a felsőoktatás kutatása nem egy, hanem több

tudomány találkozáshelye, tulajdonképpen alkalmazott társadalom- és viselkedéstudomány. Ettől válik gazdaggá, mint ahogy áttekinthetelenné is.

De ha ilyen gazdag – s az volt már a hetvenes évek tanúsága szerint is –, akkor miért van szükség valami másra? Miért kell nekünk európai enciklopédia? Miért nem elegendő az a világgép, amelyet az amerikai kollégák alakítottak ki a maguk és mindnyájunk számára?

Jó kérdés, amire sokféle válasz adható – elméletiek és gyakorlatiak egyaránt. Az elméletibb válasz valahogy úgy szól, hogy a valóság, amelyről egy amerikai felsőoktatási enciklopédia szól, nagyon távol van Európától, és így nem segíti az európai tájékozódást. Más jelent az egyetem, más a főiskola, más a kollégium, más az egyetemi negyed (vagy egyetemi *campus*). Más a helye az egyetemi oktatónak a kétféle társadalomban, mások és másként tartják fenn és el a felsőoktatást az egyik és a másik kontinensen. Vagyis a megismerés tárgya, terepe épp eléggé különbözik ahhoz, hogy érdemes legyen önálló kiadványokban megörökíteni. Ez az elméleti válasz. Van azonban gyakorlati válasz is, amely jóval skeptikusabb. És ez így hangzik: a Pergamon enciklopédiára azért van (volt) szükség, hogy demonstrálja az angliai Oxford fölényét az amerikai Cambridge-dzsel szemben; hogy bizonyítsa a brit tudományosság különállását az amerikaitól; és hogy megjelenítse Európa másságát a világ minden táját egyre jobban uraló „nemzetköziségtől”.

A Pergamon enciklopédiát meglehetősen szűk tudósi-szakértői kör határozta meg. Olyanok, akiknek a nevét csaknem valamennyi nem amerikai kiadványban – szerzőként, szerkesztőként, tanácsadóként – ott lehet találni. Köztük van az angol *O. Fulton, G. Williams*, a Londoni Egyetem összehasonlító felsőoktatás-kutatója, *M. Kogan* (Brunel Egyetem London mellett). A német *U. Teichler*, aki személyében testesíti meg ennek az új területek az önálló tudománnyá válását és ízesülését az oktatás egészének kutatásába (szakmája szerint szociológus), az eredetileg ugyancsak német *C. Gellert*, előbb a fiesolei, később a readingi egyetem tanára, *K. Hüfner*, a berlíni Freie Universität közgazdász professzora. A cseh eredetű *L. Cerych*, a felsőoktatás egyik első nemzetközi szakértője a világháború után, a francia *P. Sabatier*, a párizsi Sorbonne nagy hírű egykori rektora, az amerikai *P. Altbach*, egykor buffalói, ma bostoni professzor, Természetesen találkozzunk a dinamikus enschedei (Hollandia) Twente Egyetem személyiségeivel (*F. Vught, P. Maassen*), akikről joggal gyánítjuk, hogy mint minden európai felsőoktatást kutató kezdeményezésben, ebben a vállalkozásban is meghatározó szerepet játszottak.

E szűk baráti-vetélytársi kör peremén olyan további neveket találunk, amelyek inkább az oktatásügy egészét, vagy az azt meghatározó közoktatást reprezentál-

ják ebben az enciklopédiában. A ciprusi-brit *G. Psacharopoulos* oktatás-gazdasági elemzéseivel vált az OECD egyik közismert és meghatározó szakértőjévé. *J.L. Garcia Garrido*, a madridi távoktatási egyetem egyik vezetője, nemzetközi kultúrdiplomata és összehasonlító pedagógus. *K. H. Gruber* bécsi pedagógia professzor és oktatásügyi OECD szakértő. *W. Mitter* a frankfurti Összehasonlító Pedagógiai Intézet Európa-szerte ismert és elismert igazgatója, az egykori német „keleti nyitás” oktatásügyi kulcsembere. Ez a névsor mutatja, hogy az európai felsőoktatás enciklopédiája – némileg eltérően az amerikaiaktól – mégiscsak egyfajta pedagógiai tradíciót vállal vagy követ; és jobban reprezentálja az oktatási rendszer egységét, mint azt az amerikai minták alapján föltételezhetnénk.

A további szerzők a felsőoktatás vagy a közoktatás kutatása szempontjából talán kevésbé ismertek (ők azok, akik egy-egy szakterületet vagy egy-egy országot jelenítenek meg; köztük a magyar *Végyvári Imre* a hazai felsőoktatást). Könnyen elgondolható, miként kerültek ebbe a névsorba: a nemzetközi enciklopédiák szerkesztése – különösen Európában – inkább kultúrdiplomáciai, mint szaktudományi kérdés. Azon sincs semmi csodálni való, hogy a névsorban meglehetősen sok az amerikai. Hiszen az amerikai tudományosság nemzetközisége – nem úgy, mint a francia vagy a brit – azon alapul, hogy a szakértők nem annyira nemzeti kultúrájukat képviselik és érvényesítik, mint inkább a saját tudásukat és informáltságukat. (Más kérdés, hogy ez a tudás és informáltság viszont azon alapul, hogy anyanyelven érintkeznek az egész világgal.)

Külön említést érdemel két tudós, *Burton Clark* és *Guy Neave*, akik a Pergamon enciklopédiát szerkesztették. A nyolcvanas évtized második felében – amikor ez az enciklopédia kifomálódott – ők képviselték a felsőoktatási kutatások múltját és jelenét (azóta persze a diszciplínán belüli erőviszonyok valamelyest formálódtak, ami azonban nem kérdőjelezte meg egyikük elismertségét sem). *Burton Clark* jeleníti meg máig a nagy kezdeményezőt, akinek a nevéhez fűződik az empirikus felsőoktatási kutatások megindítása. S bár mint a tudománytörténetben gyakorta, ez csak feles vagy kétharmados igazság, *Clark*, az egykor Los Angeles-i szociológia professzor mára a felsőoktatási kutatások történetének egyértelmű alapítójává vált. Két híres könyvét (*The Higher Education System*, 1983; *Perspectives on Higher Education*, 1984) szinte kötelezően idézi mindenki, aki a felsőoktatás kutatásához hozzáfog. Annál is inkább, mert *Clark* ma is aktív és egyébként is megejtő egyéniség. Ennek az enciklopédiának ő adja meg a tudományos hitelét.

Guy Neave, az egykor baloldali ifjúsági aktivista, az arisztokratikus skót tudós, angol-francia kétnyelvűségével pedig azt biztosítja, hogy a Pergamon enciklopé-

dia európai módon legyen nemzetközi. Nemzetközi – ebben az enciklopédiában például azt jelenti, hogy az egyes felsőoktatási rendszerek közt nemcsak európaiakat ismerhetünk meg, hanem az ENSZ valamennyi tagállamának a rendszerét; és hogy nemcsak egynyelvű tudósok írásait olvashatjuk benne (ahogy a főt idézett névsor is mutatja), hanem sok kultúra közös produktumát. Európai módon: ez pedig azt jelenti, hogy a problémalátás és a témaválasztás egyértelműen eltér az amerikai előképektől. A Pergamon enciklopédia a felsőoktatás nemzetközi enciklopédiája – úgy, ahogy a világot az európaiak látják.

Az enciklopédia három részből áll. Az első rész az egyes országok felsőoktatási rendszerét írja le A-tól Z-ig, azaz Afganisztántól Zimbabwéig (I. kötet). Egy valódi összehasonlítás ugyan némileg idegenkednék attól, hogy az összehasonlítandó rendszerek ábécében következzenek egymás után; *García Garrido* azonban, a rész szerkesztője megnyugtat bennünket: jobb, ha ezekre a leírásokra úgy tekintünk, mint esettanulmányokra. Elővételezik és empirikusan megalapozzák azt, ami a következő kötetekben majd jön: a felsőoktatás társadalmi beágyazottságát, az intézmények és az irányítás szervezetét, valamint az oktatók és a hallgatók társadalmának analizisét. Ez az a négy „kötelező” szempont, amelynek alapján az egyes szerzők „esettanulmányaikat” elkészítették (a választás szempontja szerint csak olyan rendszerekről, amelyek háromezernél több hallgatót fogadtak be).

Az enciklopédia második része a tulajdonképpeni lényeg: a felsőoktatás „analitikus perspektívái” (II-III. kötet). Az első megközelítés a felsőoktatás már említett társadalmi beágyazottsága (szerkesztője *G. Williams*). Az itt előforduló kérdéseket mi részben közgazdasági-aknak neveződök: a gazdasági fejlődés és a felsőoktatás kapcsolata, a munkaerő-tervezés és a felsőoktatás kapcsolatrendszer, megtérülési vizsgálatok a felsőoktatásban. Részben pedig szociológiai jellegűeknek: mint például az egyenlőség és szelektivitás kérdését, a felnöttek részvételét a felsőoktatásban, az ún. *kredencializmust* és a diplomák túltermelésének egyéb válságtüneteit, a helyi közösségek és a felsőoktatási intézmény együttműködését. Ezek a cikkek nem tartalmaznak sok újdonságot, inkább összefoglalnak, mintsem föltárnának. Ami számunkra valóban új lehet, az a nemzetközi integrációra, illetve a felsőoktatás reformjára vonatkozó cikkekben olvasható. Ezek a cikkek már a nyolcvanas évek végén – amikor legtöbbjük eredetileg íródott – olyan tendenciákat jelenítettek meg, amelyek itthon máig időszerűeknek tűnnek.

A második elemzési szempont a felsőoktatás szervezete (mint szociális szervezet) (*R. L. Geiger* szerkesztésében). Ez olyan elemzés, amelyet itthon még csak megkezdünk, de egyelőre nem sokra jutottunk vele

(holott a felsőoktatásról szóló politikai vitákban lépésről lépésre hivatkoznak rá, és mindenki csalahatatlannul tudni véli, milyen „az amerikai” vagy „a kontinentális” rendszer). A Pergamon enciklopédia e téren igazán jó és megnyugtató tájékoztatást nyújt. Olvashatunk itt a tudományos minősítés szovjet rendszeréről (akkor még megvolt), a mezőgazdasági felsőoktatás szerveződéséről, a ma már nálunk is sokat emlegetett üzleti főiskolákról, a műszaki felsőoktatás alakulásáról, a kötelező utáni képzésről és a felsőfokú szakképzésről, az ún. közösségi főiskolákról. A rész szerzője látványosan bemutatja a hagyományos foglalkozások egyetemi képzésének fokozatos elkülönülését és kiválási tendenciáit az egykor egységes európai egyetemből (tanárképzés, orvosképzés, mérnökképzés, jogászképzés), valamint a közben fölnövekvő és a saját jogosultságát kereső egészségügyi, szociális és üzemmérnöki képzést. Mindezt három történeti cikk egészíti ki, amely az egyetem történetét tagolja 1100-1500, 1500-1900, valamint 1900-1980 között (*Cobban, Fruhoff* és *Shils* munkái). Mégsem ezek a legérdekesebb olvasmányok a mai olvasónak. Hanem azok a cikkek, amelyek nálunk modern tendenciákról tájékoztatnak, mint a privatizáció, a felsőoktatási integráció vagy az egyházi és alapítványi egyetemek.

A felsőoktatás elemzésének harmadik kérdése az irányítás, adminisztráció és finanszírozás. Ezek azok a kérdések, amelyek nálunk ma a napi viták középpontjában állanak. Elég, ha csak az angol ábécé szerint kezdjük olvasni a szócikkeket: egyetemi szabadság, elszámoltathatóság, akkreditáció, intézményi adminisztráció, finanszírozás... A rész szerkesztője (*G. Harman*) eredetileg láthatóan elkülönítette a rendszer és az intézmény irányítását egymástól (rendszer szinten a felsőoktatás „kormányzásáról”, intézményi szinten „adminisztrációról” beszél – ma a divatnak hódolva már inkább „irányítást”, illetve „menedzselést” mondanánk). Rendszerszintű problémaként jelenik meg a teljesítmény-indikátorok kérdése, a kormányzás országonként és kultúránként eltérő modelljei, a felsőoktatási rendszer tervezése vagy az egész akkreditációs kérdés. Intézményi szinten tárgyalható viszont az intézményi finanszírozás, a hallgatók és az oktatók anyagi juttatásai, az intézményirányítás történelmileg kialakult eltérő „modelleji” vagy az autonómiák problémája. Ez az a rész, amely a mai magyar olvasónak a legtöbb gondolatébresztő információt és elméleti háttérrel nyújtja.

A negyedik kérdés a felsőoktatás elemzése során a tanítás-tanulás, valamint a kutatás problémája (*A. Morey*). Az előző szakasztól eltérően itt ismert dolgokról esik szó, mint például a felvételi, a tananyag szervezése és átadása, az eltérések az egyetemi és főiskolai oktatás között. Van azért itt is olyasmi, ami a magyar olvasót elgondolkodtathatja. Így, mondjuk, a

felsőoktatás rövid és hosszú távú hatásaira, az oktatói kultúrára, a kisebbségi oktatásra vagy a hallgatói szerveződésekre vonatkozó szócikkek. Jelezve, hogy problémáink Európa-szerte közősek; csak talán időeltolódással jelentkeznek (ami esetenként egy-két évtizedes is lehet).

Aki azonban „tanulni” akarja a felsőoktatást mint tantárgyat, mint diszciplínát, az talán a III. kötetnél, az ötödik elemzési szempontnál kezdje (a felsőoktatás kutatásában alkalmazható tudományok és módszerek). Ez a szakasz a (tíz évvel ezelőtti) szakirodalmi hivatkozások leggazdagabb tárháza. Kiderül, hányféle megközelítés lehetséges kulturális antropológiától szociálpszichológián át a szervezéstudományig; történettudománytól közgazdaságtanon és makroszociológián át a jogtudományig és a politikatudományig; sőt a retorikától a nők felsőoktatásban betöltött szerepének tanulmányozásáig. Ebben a kavalkádban nehéz is volna eligazodni, ha a szerkesztő (R. A. Becher) bevezetője, valamint *Fulton* mértéktartó összefoglaló cikke (*Higher education studies*) nem segítené az olvasót.

A IV. kötet, amely a felsőoktatásban tanított és tanulható területeket kísérel meg összefoglalni, értelemszerűen a bőséges zavarával küzd. A felosztást és az itt olvasható információkat, őszintén szólva, nem érezzük kielégítőnek; helyette – németes módra – inkább egy felsőoktatási didaktikát olvasnánk (ha olvasnánk ilyen egyáltalán a hazai felsőoktatásban). Annyit mégis megtudhatunk a IV. kötetből, hogy hogyan osztályozták az egyetemi tanulmányokat a nyolcvanas évek Nyugat-Európájában azok, akiknek szakértői szinten meghatározó szavuk volt – ha volt – a felsőoktatás fejlesztésében. Nos, bölcsészettudományok (az egykori „humaniora”), mint pl. a történettudomány, nyelvészet, irodalomtudomány, filozófia, teológia; társadalomtudományok (közgazdaságtantól a szociológián át a pszichológiáig); biológiai tudományok (benne olyan határterületek is, amelyek az enciklopédia megírásakor már egyetemi tárgyak voltak, mint pl. a biokémia vagy a genetika); az orvosi tudományok (benne a gyógyszerészettel); és a fizikai tudományok (a matematikával és – ahogy akkor még nevezték – számítás technikával). A szakasz zárócikke (az ábécé diktálja így) prózai egyszerűséggel ennyi: fizika (M. A. Rothman cikke). Mégis jelentős írás. Ha az ember belelapoz, kiderül, amit mindig is gyanítottunk. Nemcsak a filozófia törekszik teljes világmagyarázatra, nemcsak a szellemtudományok, nemcsak a társadalomtudomány. hanem a fizika is – sőt az csak igazán (az égitestek fizikájától a molekuláris kémiáig), ami a rész szerkesztője (C. Kruytbosch) szerint szintén fizikai tudomány.

Lexikont, enciklopédiát nem lehet „csak úgy” olvasni. Együtt kell vele lenni, élni. Le kell venni a polcra, bele kell nézni, lapozgatni, izlelgetni kell. Mi ezt az enciklopédiát elég régóta izlelgettük; mégsem me-

rült föl, hogy egyszer majd recenziót is írunk róla. Most mégis megtettük. S a recenzió szabályai szerint végiül valami „üzenetet” szeretnénk kiolvasni belőle, hogy az olvasó figyelmébe ajánljuk vagy hogy éppen-séggel a lelkére kössük. És ez a mondanivaló nem lehet más, mint hogy új tudomány, újabb kutatási terület született. Amióta ez az enciklopédia megvan és a szakemberek számára el is érhető, azóta nem kétséges, hogy van felsőoktatás-kutatás – mint tudományos diszciplína, sőt mint oktatható és oktandó tantárgy. Még hozzá európai módra van: tehát nem utasítható el azzal, hogy ez csak amolyan „amerikázás”.

Van-e, lesz-e felsőoktatás-kutatás – mint tudományos diszciplína és mint legális kutatási terület – nálunk, Magyarországon, vagy a magyar nyelvterületen? Ez nehezebb kérdés. Ma egyelőre ott tartunk, hogy az tudja legjobban, aki az intézményt vezeti. Belőlük lesznek a magas rangú közhivatalnokok, akik egy-egy választási ciklusban a felsőoktatásért kormányzati szinten felelnek. Érdemes volna a pályafutásukat egyszer közeletről végignézni. Megjósolhatjuk a holnapot is – amely már a küszöbön áll –, amikor majd az tudja a legjobban, aki maga csinálja. Ez lesz a felsőoktatás-kutatásnak az a szakasza, amikor egy-egy vizsgálati eredményt nem a kutató eddigi kutatói teljesítménye, hanem oktatói tapasztalata hitelesít. S majd csak ha mindez lezajlik, nyílik meg a felsőoktatás igazán a kutatások és a kutatók előtt. Ma még zárt világ, amelyben minden résztvevő titkolózásra kényszerül – mintha a közpénzek és a közfigyelem nem igényelné itt is a nyilvánosságot.

Honnan tudhatjuk mindezt előre? Egyszerű titka van – mégpedig azok a tapasztalatok, amelyeket az oktatáskutatók a közoktatás kutatásában szereztek az elmúlt húsz-harminc évben. Emlékezzünk csak a gimnáziumokra, amelyeknek az igazgatói egykor főlényen utasítottak vissza minden pedagógiai vizsgálatot; az egykori minisztériumi irányítókra, akik hallani sem akartak nemzetközi összehasonlításokról; az egykori statisztikusokra, akik az oktatásügy statisztikáit bizalmas, sőt titkos nemzetvédelmi adatokként kezelték. Hol vannak már – csak a tapasztaltabb oktatáskutatók emlékeznek még egyikükre-másikukra. Várható, hogy így lesz majd a felsőoktatásban is: *ahogy az oktatási rendszernek ez a szektora is fokozatosan eltömegesedik, úgy egyre inkább megnyílik a nyilvánosság felé is, többek közt a kutatásnak.*

Ha bárki kárörömet érezne a fenti sorokban, sietve leszögezzük: nem érzünk kárörömet (noha a felsőoktatás egyik-másik képviselője hallatán éppen még érezhetnénk is). Inkább egyfajta elégikus hangulat vesz erőt rajtunk. Ahogy a kutatások egyre mélyebben szántják föl a felsőoktatást is – mint az oktatás egyre integránsabb részét –, úgy veszít büszke különállásából a hajdani elefántcsonttorony: a klasszikus egyetem. Érté-

keket veszítünk vele – de hát a haladás nemcsak új értékeket hoz magával, hanem egyúttal félresodor örök-érvényűeknek tekintett régieket. *A hajdani titkok lelepleződnek*. Talán ez ennek a Pergamon enciklopédiának a maradandó üzenete.

(Clark B. R., Neave G. R. eds. 1992 *The Encyclopedia of Higher Education I-IV. Oxford etc.: Pergamon Press*)

Kozina Tamás

OPUSZ ÉS ESSZÉ

Az életműveket összefoglaló munkák különbözőek lehetnek. Az egyik típus az ezeroldalas, többkötetes *opus*. Ez a típus a szerző évek, évtizedek során összeírt munkáit összezsíszolva újraközi. E műveket kézikönyvként használjuk, s örülünk, hogy létük felment minket a korábban kispéldányszámban, esetleg csak folyóiratokban megjelent tanulmányok könyvtári keresgélésétől. Másfelől – legyünk őszinték – e műveket általában azok veszik meg, akik a korábban megjelent tanulmányokat, kismonográfiákat már korábban is olvasták, korábban elkészítették belőlük jegyzeteiket és tudat alatt már előre bosszankodnak, hogy a hivatkozási helyeket újra kell majd azonosítani. Legfeljebb a purista leleplezőknek – vagy legyünk jóindulatúak, a tudománytörténet ingyenceinek – okoz örömet, hogy az átdolgozott tanulmányokban felfedezik egy-egy jelző eltűnését, egy-egy kötelező hivatkozás kicserélődését más – talán divatosabb – hivatkozásokra...

Ladányi Andor nem ezt a megoldást választotta. *A magyar felsőoktatás a huszadik században* című könyv – Ladányi eddigi könyveinek tanulmányainak összeillesztésével – ezeroldalas, nagyalakú, keménykötésű, név és tárgymutatóval ellátott, ötezer forintos kézikönyv lenne. E 135 oldalas könyv azonban kiselakú, puhafedelű, kevés hivatkozással, s csak szövegközi idézetekkel dokumentált munka – valami olyasmis, amit az emberek – tanár szakos főiskolai hallgatók, nem oktatástörténetre szakosodott történészek, nem huszadik százados neveléstörténészek, a felsőoktatás alapvető összefüggései iránt érdeklődő nem történész szakemberek – is olvashatnak.

Az opponens persze nem tudja magát függetleníteni attól a belső tudásától, hogy a könyv egy-egy fejezete mögött az elmúlt évtizedekben megjelent egy-egy Ladányi monográfia vagy legrosszabb esetben többíves szaktanulmány áll.

A könyv – vagy, hogy újra hangsúlyozzuk, a mögötte álló virtuális „Ladányi-összes” – több szinten ragadja meg a felsőoktatástörténet problémáit.

Az egyik alapvető szint a statisztikai vizsgálódásé. Míg más Ladányi művek erénye az adatok szinte teljes körű összegyűjtése – néhány éve jelent meg pl. a nemzetközi felsőoktatásstatisztika Ladányi által elkészített monumentális (s a nemzetközi irodalomban páratlanak mondható) adatgyűjtése –, addig itt a jól válogatottság erényéről beszélhetünk. A táblák és grafikonok a hallgatólétszám ágazonkénti megoszlásának változásáról tájékoztatnak a szükséges és elégséges mértékben – valószínűleg azért csak erről, mert a többi tárgyalta kérdésben a tanulók felekezeti, társadalmi összetételének változása kérdésében az adatok folyamatos magyarázatra szorulnának. Néhány áttekintő táblázat azonban nem ártott volna erről sem, de ne legyünk telhetetlenek.

A másik szint a politikátörténeté. A politikátörténeté a szó hagyományos értelmében: a politika az, ami a *politics* szférájában mozgó – elsősorban a kormány, vagy a parlamenti ellenzék – képvisel, a felsőoktatás-politika egyéb szereplőinek küzdelmét (amit hagyományosan *policy of higher education*-nek nevezünk) Ladányi általában *szakmai* törekvésnek nevezi. E politikátörténet háttérben végig ott van a huszadik századi oktatáspolitikai illetve nagypolitika egésze, Ladányi a szükséges és elégséges mértékben keveri az alrendszeren kívüli és belüli történéseket. A politikátörténeti elemzés kiegyensúlyozott: minden felsőoktatáspolitikát a maga immanens logikájából kíván megérteni és sommás „negatívumokkal” egyiket sem jellemzi. (Természetesen a nyilas korszak kivétel – de még ott is leszögezhető az, hogy a nyilas kormány általános céljainak elfogadhatatlanságát nem kell felhozniá érviül – a felsőoktatási anyagon önmagában is dokumentálható 1944 őszének kormányzati céljai és eszközei...) Minden olvasónak jogában áll persze az egyes korszakokat kissé másképpen megítélni – a recenzens például a Horthy-korszak, s különösen a harmincas évek viszonyairól sokkal borúsabb képpel rendelkezik, mint a szerző –, de a munka adatgazdagsága és tényszerűsége a más nézőpontúak számára sem teszi fölöslegessé a politikátörténeti interpretáció végigkövetését.

A harmadik szint az intézménytörténeté. Nem abban az értelemben persze, hogy mondjuk a Vendéglátóipari Főiskola létrejöttéről és sorsáról szólna, hanem abban, hogy Ladányi művéből egy pillanatra sem tűnik el az a szempont, hogy az intézményeknek külön-külön történetük van. Az intézmények *egyenként* szereplői az országos felsőoktatástörténetnek is: azaz statisztikailag talán értelmes aggregáció az, hogy „tudományegyetemek”, de a valódi történetben a budapesti egyetem, vagy a debreceni egyetem szinte mindig külön-külön szereplő. Ez a szempont felhívja a figyelmet a közoktatástörténetírás és a felsőoktatástörténetírás módszertani különbözőségére is. A közoktatástörté-